

Hov! Der sker noget derude

Af Lise Hindsholm

Provst i Varde Provsti

Redaktionen af *Kirkegårdskultur* har bedt mig skrive lidt om, hvordan udviklingen af kirkegårdene tager sig ud set med provstens øjne. Indlægget er ikke som sådan et svar på Mogens Bjørn Andersens spændende artikel her i årsskriftet om faglighed og administration i arbejdet med kirkegårdene. Men det er skrevet ind i den sammenhæng, han fortæller om.

Forandringen findes

Vores kirkegårde forandrer sig hele tiden. Forandringerne sker, hvad enten vi planlægger dem eller ej. Brugsmønsteret forandres, meninger om æstetik forandres, og vores forhold til døden forandres.

Det er først og fremmest kirkegårdens brugere, der driver forandringen. Bestemmer de sig for urnegrave, kistegrave eller anonyme fællesgrave? Vil de have klassiske gravsteder med hæk eller en fællesplæne med en stor fælles gravsten, hvor de afdødes navne angives med små navneskilte? Eller vil de have den totale naturoplevelse, hvor gravsteder nærmest forsvinder i den vilde natur? Ja, hvis de overhovedet vil have et gravsted og ikke blot sprede afdødes aske ud over havet. Og vil de stadig opretholde det store familiegravsted med seks kistepladser og tre bede til sommerblomster?

Billum Kirkegård. I området var der mange ledige gravsteder. Nu er det blevet parkområde med østvendte sten i græs og enkelte hækomkransede gravsteder. Udviklingsplan ved arkitekt Hans Lund. Foto: Lise Hindsholm.

Use it or lose it, siger englænderne, og det gælder også kirkegården: Hvis ikke den bliver brugt, vil den en dag blive nedlagt. Kirkegårde giver store driftsudgifter, og uanset om pengene kommer ind som takster eller som kirkeskat, så skal der penge til, og nogen skal betale disse penge. Vi kan nok frede særligt enestående kirkegårde enkelte steder i landet, men den helt almindelige kirkegård i lokalområdet kræver lokale mennesker, der vil betale dens drift.

Provstiudvalgets ansvar

Menighedsrådene bestyrer langt den største del af vores kirkegårde. De ansætter graveren eller kirkegårdslederen og beslutter, hvordan kirkegården skal drives. Provstiudvalget sætter rammerne for menighedsrådets økonomi – en ramme, inden for hvilken menighedsrådet kan prioritere sine opgaver, herunder kirkegårdsdriften. Provsten fører tilsyn med kirkegården og tilser, at menighedsrådet ikke forsømmer sine opgaver her.

Lovgivningen giver også provsten og provstiudvalget andre opgaver: f.eks. at godkende registreringer af gravminder og gravsteder, så de bevares for eftertiden; at godkende omlægninger af kirkegården (her skal kirkegårdskonsulenten inddrages); at vedtage anlægsbevillinger til stianlæg, omlægninger, belysning osv.; at godkende kirkegårdsvedtægter; at behandle klager over kirkegårdens administration eller vedligehold af gravsteder; og at foretage kostprisberegning og herefter fastsætte de takster, som kirkegården må opkræve gravstedsindehaverne for gravkastning, vedligehold, blomster og gran.

Alt i alt fylder kirkegårdene meget i provstiudvalgets arbejde. Har man været provst i mange år, kender man sine kirkegårde rigtig godt, også selv om man som jeg har 34 kirkegårde i provstiet. Man ved, hvor der er problemer med tung lerjord, hvor vildtet æder blomsterne, hvor grundvandet står højt, og hvor der findes sære og sjove gravminder. Man ved også, hvor der sker 'affolkning' af kirkegården, så der bliver længere og længere mellem de aktive gravsteder. Men frem for alt glæder man sig hver gang, man besøger en kirkegård og oplever, hvor meget kirkegårdens personale og menighedsrådet går op i at holde den smuk og indbydende.

Billum Kirkegård. Afklip fra taks bliver liggende og danner bunddække. Billum Kirkegård. Afklip fra taks bliver liggende og danner bunddække. Foto: Lise Hindsholm.

Udviklingsplaner som fremtidsstrategi

Kirkegårdens fremtid afhænger altså af det fremtidige brugsmønster – hvem vil bruge kirkegården, og hvad efterspørger disse brugere? Den afhænger af økonomien – hvor dyr er kirkegården at drive, og er der brugere, der vil betale de priser, som driften kræver? (Eller alternativt: Er der tilstrækkeligt med folkekirkemedlemmer, der fortsat vil være medlemmer af folkekirken set i lyset af, hvordan folkekirken forvalter sine skatteindtægter?). Og ikke mindre vigtigt, fremtiden afhænger af historie og æstetik – evner vi at bevare kirkegårdens kulturhistoriske og æstetiske værdier, så folk synes, at de får noget for pengene, og at det er en glæde at komme på kirkegården?

Det er ikke nogen nem opgave at kombinere disse hensyn og afveje dem i forhold til hinanden. Men en udviklingsplan for kirkegården er et godt hjælpemiddel her. Udviklingsplanen belyser de særlige æstetiske og historiske kvaliteter, kirkegården rummer, og beskriver, hvordan de bedst bevares. Den beregner det fremtidige behov for forskellige gravstedstyper, og den foreslår en hensigtsmæssig placering og fordeling af gravstederne på kirkegården. Endelig har den forslag til alternativ anvendelse af evt. ledigt kirkegårdsareal. Alternativ anvendelse, som ideelt set både bidrager til kirkegårdens udtryk og sparer kirkegårdspersonalet for arbejdstimer.

På initiativ fra provstiuvalget indgik menighedsrådene i Varde Provsti i 2011 et samarbejde om en pulje, der kunne finansiere udviklingsplaner for alle provstiets 34 kirkegårde.¹ Siden da er alle kirkegårde på nær én enten færdige eller i gang med at få udarbejdet en udviklingsplan. Det har været en stor investering, men vi er overbeviste om, at pengene er givet godt ud.

Ikke mindst graverne giver udtryk for glæde over, at der er kommet mere retning og udsyn i deres arbejde med kirkegården. Også menighedsrådene har været meget optagede af den samtale om kirkegården, som arbejdet med planen har igangsat. Stoltheden over sognets kirkegård er vokset betydeligt. Mange sogne har arrangeret kirkegårdsvandring, hvor indholdet af udviklingsplanen er blevet drøftet. Og det positive samarbejde med de rådgivere, der har udarbejdet planerne, har været en stor fornøjelse. Ikke at man altid har været enige, men dialogen har været god, og kirkegårdens kvaliteter er kommet på dagsordenen i menighedsrådet.

Udsnit af udviklingsplan for Øse Kirke, Varde Provsti. Planen er udarbejdet i 2020 af Annemarie Møller, Møller og Fauerskov Landskabsarkitekter.

I flere tilfælde har provstiudvalget holdt møder med menighedsrådet om planen, fordi enkeltheder i planen havde følger for kirkegårdens omgivelser, parkeringsforhold, takstberegning eller andet. Anlæg af f.eks. p-plads eller stier med fast belægning har provstiudvalget bevilget anlægsmidler til. Ellers finansieres omlægningen af kirkegårdene inden for de sædvanlige driftsrammer. Alt skal jo ikke ske på én gang. Mange omlægninger må vente i flere år, fordi gravsteder først skal udløbe, og i den tid kan man foretage opsparing af frie midler til formålet.

Udsnit af udviklingsplan for Øse Kirke, Varde Provsti. Planen er udarbejdet i 2020 af Annemarie Møller, Møller og Fauerskov Landskabsarkitekter.

Det næste skridt er at få alle kirkegårdsvedtægter tilpasset udviklingsplanerne. Det arbejde er vi også i gang med, godt hjulpet af den nye skabelon for kirkegårdsvedtægter.² Den er indrettet, så der let kan laves en overskuelig beskrivelse af kirkegårdens forskellige afdelinger og gravstedstyper med tilhørende regler.

Hvis kirkegården fortsat skal være attraktiv at bruge, er det vigtigt med gravstedstyper til enhver pengepung. Og det er lige så vigtigt at have gravsteder, som man helt gratis kan erhverve og selv vedligeholde, så længe man er medlem af folkekirken.

Overskydende areal på kirkegården

De fleste kirkegårde på landet har mange tomme gravsteder og vil få flere i de kommende år. Beregningerne i udviklingsplanerne viser, at mange kirkegårde har mellem to og tre gange så mange gravsteder, som der er behov for. Mange klassiske kistegravsteder skal nedlægges, mens enkelte nye urnegravsteder skal anlægges.

Der bliver plads til overs. Hvad skal der ske med den? Hvilke kvaliteter skal udtrykkes her?

Igen skal vi huske de tre fremtidsvilkår: brugsmønster, pris, historie/æstetik. Hvad ønsker fremtidens brugere, at vi beslutter? Skal den overskydende del af kirkegården bevares som parkområde, evt. med enkelte bevaringsværdige gravsteder og gravminder som en slags museum over kirkegår-

Øse Kirkegård. Fra tårnet kan man se, hvordan brikkerne til realisering af udviklingsplanen efterhånden falder på plads.
Foto: Lise Hindsholm.

den? Skal den sælges fra og blive til boldbane for skolen, der er nabo til kirken? Eller skal den gives tilbage til naturen i en eller anden forstand?

Svaret vil afhænge af lokale forhold og muligheder. Men det vil også afhænge af, hvilke værdier vi fremover bedømmer kirkegården ud fra. Vil den nye klimabevidsthed forlange en ny tilgang til æstetikken på kirkegården? Elementer, der gavner biodiversitet og repræsenterer f.eks. fænomenet *vild med vilje*, kan gøre meget ved kirkegårdenes udtryk. Men er vi parate til det?

Samtidig kan der være økonomiske fordele i at lade klimabevidstheden få mere at skulle have sagt. Forhenværende kirkegårdsleder Elisabeth Hess Thaysen har i sidste nummer af årsskriftet³ skrevet meget interessant om, hvorfor kirkegårdsdriften i dag er så dyr: Man har opretholdt kirkegårdenes 'klassiske' formsprog med gravsteder som små haver vekslende med fint afgrænsede grusarealer; det stammer alt sammen fra en tid, hvor man brugte ukrudtsmidlet *Prefix* i store mængder. Siden er det blevet forbudt at bruge gift på kirkegården, og som følge deraf er vores nuværende kirkegårdsanlæg blevet meget dyre at vedligeholde, for de kræver mange arbejdstimer. Æstetikken er med andre ord baseret på utidssvarende driftsformer.

Når Gud passer haven

Nu afdøde Erik Klemmensen var præst i Kvong i mange år. En dag var der én, der bemærkede et eller andet om præstegårdshaven og dens tilstand. Hertil svarede Klemmensen: "Her er det Gud, der passer haven." Så var den diskussion afsluttet.

Vild med vilje er også viljen til at lade Gud tage over, hvor haveejeren eller graveren tidligere stod for styret. Vi har en enkelt kirkegård i provstiet, der ikke er administreret af kirkelige myndigheder, men derimod af Naturstyrelsen. Kirkegården ved Oksby Gamle Kirke blev nedlagt i 1891 samtidig med kirken; da havde den længe været hærget af sandflugt. Klitdannelsen ødelagde digerne og fik grundvandet til at stige; det blev svært at få kisterne i jorden. I 1718 indberettes det til Ribe Stift, at kirkegården var fuld af sandbakker, og kister og lig stak op af jorden, da de på grund af vand ikke kunne graves dybt nok ned.⁴

Børsmose Kirkegård. Lynghedens planter skal danne grundlag for kirkegårdens fremtidige udtryk. Men det kræver tålmodighed at få lyn-gen etableret. Udviklingsplan ved Annemarie Møller, Møller og Fauerskov Landskabsarkitekter. Foto: Lise Hindsholm.

Oksby Gamle Kirkegård.
Romantisk forfald. Foto: Lise
Hindsholm.

Gammelt jernkors genbrugt
ved ny urnebegravelse – skilte
med de afdødes navne er sat
fast på korset. Foto: Lise
Hindsholm.

Ulæseligt gravminde. Men der
er friske blomster på gravste-
det. Foto: Lise Hindsholm.

Årre Kirkes dige med fin bevoksning mellem stenene – lidt tør på grund af hedebløgen. Foto: Lise Hindsholm.

Siden er plantagen vokset op omkring stedet, og Gud har passet kirkegården. Nu er den blevet en dejlig og fredfyldt plet, hvor gravminderne langsomt forgår i den urørte natur. Man kan stadig få lov at blive urnebegravet på kirkegården, hvis man har haft særlig tilknytning til klitvæsnet. Mange flere udtrykker ønske om at kunne få deres gravsted her.

Interessen for stedet som begravelsesplads hænger sikkert sammen med kirkegårdens historie. Men den bundes måske også i det romantiske ved gravmindernes forfald til at være levn af kultur i naturen. Naturen får her lov til at give os et *memento mori*, en påmindelse om, at vi skal dø. Samtidig bliver døden og historien om den skrevet ind i en stor sammenhæng, hvor naturen sørger for, at noget lever videre, og de døde er i kraft af deres hvilested på kirkegården med i dette efterliv. Samtidig er man med sit valg af gravstedsform med til at gavne klimaet.

Skovkirkegårde vinder frem i disse år, og jeg tænker, at deres 'succes' skyldes tilsvarende forestillinger om, hvordan vi som afdøde indgår og lever videre i naturens store kredsløb. Meget taler for, at vi også på folkekirkens kirkegårde kan overlade mere af arealet til Gud. Ikke mindst digerne kunne mange steder trænge til lidt af Guds gavmildhed med hensyn til biodiversiteten.

Dige ved Sennels Kirke i Thy.
Diget står som en grøn ind-
ramning af kirkegården. Foto:
Lise Hindsholm.

Alle disse ændringer i vores forståelse af liv og død og natur skal vi have med i overvejelserne, uanset om vi er menighedsråd, provstiudvalg eller kirkegårds konsulenter.

Opfølgning på udviklingsplaner

Udviklingsplaner realiserer ikke sig selv. Det kræver både engagement, tålmodighed og hårdt arbejde. De fleste steder her i provstiet er man gået i gang med alt, hvad der kan realiseres på nuværende tidspunkt. Både ansatte og menighedsråd glæder sig over mulighederne og er ivrige for at se kirkegården forandre sig. Andre steder er der gravere, der har det svært med al den forandring af det sted, der har været deres elskede arbejdsplads i mange år. Men hvis bare de får lukket for genbrug af gravstederne i de områder, der med tiden skal omlægges, så gør det ikke noget, at forandringerne udsættes lidt. En udviklingsplan har et langsigtet perspektiv, for ofte tager det flere år, før de berørte gravsteder er hjemfaldne og kan indgå i en omlægning.

Menighedsrådsmedlemmer skiftes ud med tiden, og måske er de mennesker, der i sin tid tog beslutning om udviklingsplanen, ikke længere medlemmer af menighedsrådet. Derfor kan det blive provstens opgave at bringe udviklingsplanen

på bane, så dens perspektiver ikke tabes af syne. Det kan fint ske ved provstesyret. Ellers er det oplagt at sætte udviklingsplaner og deres realisering på dagsordenen ved provstiets erfaringsudvekslingsmøder for kirkeværger og gravere.

Lokalt er kirkegårdsvandring med tilhørende kirkegårdsfortællinger en god måde at inddrage brugerne i den interesse for kirkegårdens kvaliteter, som udviklingsplanen udtrykker. Det kan også fremme interessen for at bruge kirkegården som begravelsessted den dag, man selv får brug for et gravsted til en af sine nærmeste.

Kendskab til en konkret udviklingsplan må være en selvfølge, når en kirkegårdskonsulent sagsbehandler forhold på en kirkegård. Hvis der har været en fælles proces med udarbejdelse af udviklingsplaner for hele provstiet, er det let for provstikontoret at have overblikket og hjælpe konsulenten, hvis menighedsrådet skulle have glemt at gøre opmærksom på planens eksistens.

Samtidig er det vigtigt at huske, at en udviklingsplan altid er et redskab til dialog om kirkegården. Den må aldrig opfattes som en én gang vedtaget lov, som fastlægger kirkegårdens udvikling uden mulighed for fravigelser. Udviklingsplaner skal selv udvikles. Og menighedsråd og kirkegårdspersonale skal selv kunne se idéen i forandringerne og have hjertet med i dem. Det kræver tid og dialog, og både provster og konsulenter må gå ind i dialogen med respekt for kirkegårdens lokale bestyrelse.

Noter

1. Samarbejdsvedtægten kan læses her: www.vardeprovsti.dk/samarbejdsvedtaegter/.
2. Vejledning til og skabelon for kirkegårdsvedtægter findes her: www.altomkirkegaarde.dk/fileadmin/user_upload/Dokumenter/Vejledninger/Vejledning_om_kirkegaardsvedtaegter.pdf.
3. Elisabeth Hess Thaysen, "Kirkegårdenes drift og udvikling", *Kirkegårdskultur* 2019-20, 68-77.
4. *Danmarks Kirker*. Ribe Amt, 2. bind, 1387